

- Д.3632. - Т.1.
 14. Архив ФСБ по Самарской области. - Ф.П-88.44.
 - Д.3632. - Т.2.
 15. Архив УФСБ по Самарской области. - Ф.П-88.44.
 - Д.3632. - Т.3.
 16. Архив ФСБ по Самарской области. - Д.П-67.15.
 17. Центральный государственный архив Самарской области. - Ф.Р-4535. - Оп.1. - Д.267.

А.В. Фільваркова

**ВИНУВАТЦІ ТРАГЕДІЇ
 (БІЛЬШОВИЦЬКА ПОЛІТИКА
 В УКРАЇНСЬКОМУ СЕЛІ 1928 – 1933 рр.)**

Голодомор 1932 – 1933 рр. в Україні забрав життя мільйонів людей. Він став продовженням антиукраїнської політики попередніх років та супроводжувався терором проти виявлення національної думки, нищенням духовенства. Після розправи над українською інтелігенцією режим узявся за українських селян. Очевидці тих подій майже одноставно говорять про свідоме позбавлення селян будь-яких засобів існування, яке здійснювалося владними органами. Терор розгортався ретельно і послідовно. В 1932 – 33 рр. в Кремлі відбулося 69 засідань Політбюро ЦК, на яких розглянуто 270 питань щодо України [1, 3]. Ці рішення стосувалися не надання продовольчої допомоги голодуючим, а прямої організації Голодомору та інших репресій “ збільшення хлібозаготівель, вивезення хліба на експорт, нищення релігійних закладів, обмеження пересування громадян, придушення опору українського селянства.

Тривалий час на тему Голодомору було накладено табу і про об’єктивний розгляд цієї трагедії йтися не могло. Такий стан речей зумовлений тим, що Україна перебувала у складі СРСР. З моменту набуття незалежності України, правда про злочин стала невід’ємною частиною національної пам’яті українського народу. 28 листопада 2006 року Верховна Рада України прийняла закон „Про Голодомор 1932 – 1933 рр. в Україні”, яким визнала його актом геноциду українського народу.

Цінним внеском в історіографію проблеми є статті науковців С.С. Дібрової, В.А. Розумова, І.К. Рибалки, В.І. Сергійчука [2]. Автори показують, як Й. Сталін та його прибічники, ігноруючи принципи кооперування селянства, здійснювали насильницьку колективізацію, знищували в ході розкуркулювання найбільш дбайливих селян “ господарів, завдаючи цим великої шкоди сільському господарству, наближаючи голодомор. Увагу істориків привернула діяльність в Україні В. Молотова, Л. Кагановича, П. Постишева та інших вищих партійно-радянських керівників кінця 20-30-х років (Р.Я. Пиріг, Ю.І. Шаповал) [3].

Деякі дослідники цієї проблематики ставлять запитання, чи був намір сталінського тоталітарного режиму організувати Голодомор в Україні, зафіксований документально? Чи існував заздалегідь розроблений план, який би його підтверджував. Однак не знайдено ще жодної постанови Радянського уряду і ЦК партії, що наказують убити з допомогою голоду певну кількість українських чи інших селян. Документ, у якому було б викладено план знищення

українських селян, навряд чи буде виявлено. Враховуючи схильність до конспірації більшовицького керівництва та його прагнення приховати страхотливо злочинну акцію, існування такого документа проблематичне. Автор запропонованої статті ставить за мету проаналізувати більшовицьку політику в українському селі у 1928-1933 рр.

Сьогодні навіть противники визнання українського Голодомору геноцидом погоджуються з тим, що голод в Україні та інших частинах СРСР було породжено свавільним вилученням у селян виробленого ними врожаю та інших сільськогосподарських продуктів на основі надмірних хлібозаготівельних планів, встановлюваних державою. Реалізація таких планів неминуче прирікала село на голодну смерть. Отже, планування надмірного вилучення в селян виробленої ними сільгоспродукції є рівнозначним плануванню Голодомору. Таким чином, можна стверджувати: план винищення українських селян був замаскований під надмірні плани хлібозаготівель [4].

Хто ж вони, винуватці Голодомору в Україні? На кого можна покласти відповідальність за цей страшний злочин? Хотілось би звернутись до висновку Міжнародної Комісії з розслідування голоду 1932 – 1933 рр. в Україні, яка була створена 14 лютого 1988 р. А саме, до особистої думки голови комісії “ професора Джейкоба Сандберга (Швеція).

Реальна влада в Радянському Союзі знаходилась в руках Політбюро. Склад Політбюро призначався Центральним Комітетом Комуністичної партії Радянського Союзу. Незважаючи на те, що ЦК партії стояв вище Політбюро, фактично вся влада була зосереджена в руках Політбюро. Будучи Генеральним Секретарем ЦК партії, Сталін мав вирішальний голос. Йому вдалось захопити „диктаторську владу, як це зазначається у всіх історичних джерелах цього часу”.

Зіткнувшись з питанням, чи потрібно вважати рішення Політбюро колективними рішеннями чи рішеннями Сталіна, професор Чировський сформулював це наступним чином: „рішення приймалися всім Політбюро, де у Сталіна був головний голос”. Однак, говорячи про те ж саме, доктор Конквест додав, що: „Деякі члени Політбюро не брали участі в прийнятті рішень: Кіров в Ленінграді і Криницький, який очолював промисловість. Ці люди не несли такої високої відповідальності” [5, 142 – 143].

Звинувачення у такому серйозному злочині “ велика відповідальність, тому потрібно покладатись лише на факти. Було видано ряд постанов, що послужили причиною голоду: закон від 7 серпня 1932 р. про захист соціалістичної власності, постанова про спекуляцію від 22 серпня 1932 р. і постанова про внутрішню паспортну систему, яка, найімовірніше, і виявилась найбільш важливою. Всі три декрети були підписані М. Калініним, як головою Центрального виконавчого Комітету СРСР, і О. Енукідзе, секретарем цього ж комітету. Перший і останній з трьох декретів були також підписані В. Молотовим як головою Ради Народних Комісарів СРСР, декрет про спекуляцію був підписаний В. Куйбишевим, секретарем цієї ж Ради. Ці люди входили в склад Політбюро. Отже, всі, хто підписався під декретами, як представники вищого органу

влади, на погляд Джейкоба Сандберга, несуть особисту відповідальність за голод.

Постанова про чорний список від 6 грудня 1932 р. була підписана Власом Чубарем (голова Ради Народних Комісарів Української РСР) і Станіславом Косіором (секретар ЦК Компартії України). Вони обидва також були членами Політбюро. В тій самій якості Чубар також підписав указ від 20 листопада 1932, указ, який був наступником указу від 7 серпня 1932 р.

Відносно указів Постишева, то немає прямих доказів, хто їх підписував, але сам факт їх існування і їх зміст, звичайно, дозволяють покласти відповідальність за них на Павла Постишева. Він також був членом Політбюро [5, 145 – 146].

Голод 1932 – 1933 рр. “злочин Сталіна і його оточення. Однак такий висновок “далеко не все правда. Та вона й не може бути повною без з’ясування: що, як і чому робило в тій екстремальній ситуації партійно-радянське керівництво України. Потрібно згадати, що генеральним секретарем ЦК КП(б)У тоді був С.В. Косіор, головою Всеукраїнського Центрального Виконавчого Комітету (ВУЦВКу) “Г.І. Петровський, уряд республіки “Раднарком очолював В.Я. Чубар. Разом з ними наприкінці 1932 р. в Україні працювали М. Демченко, В. Затонський, П. Любченко, М. Майоров, М. Скрипник, В. Строганов, К. Сухомлин, О. Сербиченко, Р. Терехов, М. Хатаєвич, М. Чуvirin, В. Чернявський, О. Шліхтер, Й. Якір та інші партійні й радянські працівники. Будучи членами і кандидатами в члени Політбюро ЦК КП(б)У, очолюючи найважливіші ділянки партійної і радянської роботи, вони всі разом і кожен зокрема причетні до народної трагедії і несуть відповідальність за неї. Міра цієї ж відповідальності обумовлюється не тільки загальною обстановкою в країні і в республіці, але й тим, що і як кожен з них зробив, або ж, навпаки, не зробив, для врятування людей від смерті [6, 35 – 36]. Так, наприклад, витяг з протоколу засідання Ради народних комісарів від 1 грудня 1932 р. „Про заготівлю картоплі”, підписаний О. Сербиченком: „Зважаючи на значну кількість фактів видачі низкою колгоспів, при цілком незадовільному виконанні ними своїх зобов’язань по контракції, великої кількості картоплі на руки колгоспникам (по 10"16 кілограмів на трудовень), доручено РВК забезпечити по всіх таких колгоспах повернення від колгоспників такої кількості картоплі, яка потрібна на виконання плану заготівлі” [7, 11].

Мотиви Й. Сталіна, який у цей час визначав політичний курс Кремля, розкриваються у листі до Л. Кагановича в Кремль з сочинського курорту (лист Й. Сталіна Л. Кагановичу про становище в УСРР та необхідність зміни керівництва республіки від 11 серпня 1932 р.). Цей лист є одним з тих, які дають уявлення чому було розв’язано терор голодом. Страх втратити Україну був цілком обґрунтований. Після серпня 1932 р. Сталін став готувати організаційні передумови для вилучення під виглядом хлібозаготівель усього продовольства, щоб перетворити голодування, яке загрожувало соціальним і політичним катаклізмом, в повсюдний голод, який зводив до нуля повстанські настрої селянства (як це було доведено під час голоду 1921 – 1923 років). Головною ланкою в терорі голодом стали „натуральні штрафи”.

Україна становила особливий інтерес для комуністичного режиму. Тому всі подальші заходи, пов’язані зі штучним голодом, створеним хлібозаготівлями, натуральними штрафами, „засліними загонами” та іншими спланованими заходами, стосувалися насамперед України і Кубані.

Кубань тоді розглядалася як частина України, хоча була одним з округів Північно-Кавказького краю РСФРР. У 20-х рр. з боку населення Кубані виявлялося неприховане прагнення приєднатися до УСРР. Харківський компартійно-радянський центр заохочував ці прагнення і не раз звертався в Кремль з таким проханням. Кремль погодився тільки на українізацію Кубані. Політика українізації була частиною політики коренізації радянської влади в національних регіонах. Українізацію Кубані було проведено харківським керівництвом у стислі строки і в широких масштабах.

Саме тому Кремль одночасно спрямував свій удар проти УСРР і Кубані, організуючи під виглядом хлібозаготівель терор голодом. Восени 1932 р. Сталін оголосив українізацію Північного Кавказу „петлюрівською” і знищив всі її здобутки за кілька тижнів.

Також в цьому листі Сталін виступає з критикою дій Косіора, Чубара, Реденса. Він пропонує замінити Косіора Кагановичем, однак за останнім залишиться пост секретаря ЦК ВКП(б); перевести на Україну Балицького, а Реденса зробити замом Балицького по Україні; через декілька місяців замінити Чубара і перевести його на пост зама Молотова в Москві; Косіора зробити одним із секретарів ЦК ВКП(б). Таким чином, Україна була дуже важливою для Кремля і Сталін прагне контролювати всі дії безпосередньо.

Комісія В.М. Молотова перебувала в Україні з 29 жовтня до 6 листопада 1932 р. В.М. Молотов знову повернувся з Москви до Харкова 17 листопада з інструкціями від Сталіна і впродовж двох днів відпрацьовував постанови ЦК КП(б)У і РНК УСРР “Про заходи до посилення хлібозаготівель”. Основний зміст постанов визначав Сталін. Це означає, що Сталін був автором ідеї про натуральні штрафи, тобто, про вилучення у „боржників” по хлібозаготівлях інших видів продовольства. Ця ідея, згідно з якою вилучалися будь-які продукти харчування, перетворила голод на Голодомор [8, 239].

Однак говорити про те, що Сталін мав розроблений план знищення великої частини українських селян через організацію штучного голоду ще з 1930 року, не можна. Потрібно скористатися підходом відомого дослідника голоду в СРСР Андреа Граціозі, який стверджує, що голод у третьому кварталі 1932 р. був викликаний тими ж причинами, що й голод першої хвилі, у першій половині 1931 р. “невиконанням завищеного плану хлібозаготівель. Але саме в жовтні 1932 р. Сталін дійшов рішення використати голод для знищення селян України і Кубані, які найбільше опиралися „новому кріпосному праву”. Усі дії компартійної верхівки СРСР, починаючи з жовтня, свідчили про прямий намір організації штучного Голодомору і проведення політичних репресій проти тих, хто заважав цим планам [9].

Отже, ідеологом, замовником і організатором Голодомору в Україні був Сталін, який відігравав

керівну і ключову роль у плануванні злочину, формуванні механізму його здійснення і контролі за його здійсненням. Як генеральний секретар ЦК ВКП(б), диктаторській волі якого підкорялося Політ-бюро, Сталін був ініціатором усіх принципових партійних рішень щодо організації Голодомору в Україні.

Спеціалізованими елементами центрального механізму здійснення Голодомору в Україні та на Північному Кавказі стали надзвичайні хлібзаготівельні комісії, створені за рішеннями Політбюро ЦК ВКП(б). На чолі комісій стояли особи з найближчого оточення Сталіна.

Важлива роль у механізмі здійснення Голодомору відводилась каральним органам, які діяли як органи Кремля. Рішенням Політбюро ЦК ВКП(б) від 24 листопада 1932 р. заступника голови ОГПУ Балицького було призначено особливим уповноваженим ОГПУ в Україні. На початку грудня 1932 р. він прибув до Харкова і невдовзі обійняв також посаду голови ГПУ УСРР, яку до нього займав С. Реденс.

До ядра організаторів Голодомору входили перший секретар ЦК КП(б)У С.Косіор, голова РНК УСРР В.Чубар, голова ВУЦВК Г.Петровський, а також перші секретарі обкомів КП(б)У – зокрема М.Хатаєвич, Є.Вегер, Р.Терехов, В.Строганов, М.Майоров, С.Саркісов, Н.Алексєєв. Ці посадовці забезпечували здійснення Голодомору керівництвом нижчих рівнів. Така конструкція вищого рівня механізму здійснення Голодомору дозволяла ефективно контролювати дії республіканських лідерів і забезпечувати беззастережне виконання ними волі кремлівського керівництва [4].

Низову ланку виконавців злочинних дій у переважній більшості складали, як правило, вихідці з найбільш вразливих верств, які сприйняли ідеї більшовизму і свідомо підтримували місцеву владу в реалізації планів побудови світлого майбутнього. У той же час багато з них належали до сільських ломпенів, яких комуністична влада свідомо використовувала як знаряддя злочину. Керуючись почуттям заздрості до багатих та бажанням помститися, вони користувалися моментом для самоствердження і виживання за рахунок своїх односельців.

Кваліфікація Голодомору 1932 – 1933 рр. як геноциду пов'язана з питанням відповідальності за вчинення цього страхітливого злочину. З точки зору права така відповідальність лягає на СРСР як „партійну державу”, а також на всіх осіб, які брали участь в організації і здійсненні злочину, незалежно від їхніх посад, соціального статусу та етнічної належності.

3. Пиріг Р.Я. В.М.Молотов на Україні: Сторінки політичної біографії / Пиріг Р.Я. // УІЖ. “ 1990. “ №7.; Шаповал Ю.І. Л.М.Каганович на Україні // УІЖ. “ 1990. “ №10.
4. Василенко В. Голодомор 1932 “ 1933 годов в Украине: правовая оценка / Василенко В. // Зеркало недели. “ 2008. “ № 37.
5. Міжнародна Комісія з розслідування голоду в Україні 1932-1933 рр.; Пер. з англ. “ К., 1992.
6. Панчук М.І. Злочин Сталіна та його оточення / Панчук М.І. // Голод 1932-1933 рр. на Україні: очима істориків, мовою документів / Інститут історії партії при ЦК Компартії України та ін.; Ред.кол.: Ф.М.Рудич та ін.; Упоряд. Р.Я.Пиріг та ін. “ К., 1990.
7. Український хліб на експорт: 1932-1933. “ К., 2006.
8. Командири великого голоду: Поїздки В.Молотова і Л.Кагановича в Україну та на Пн.Кавказ 1932-1933 рр. / [за ред. Васильєва В., Шаповала Ю.]. “ К., 2001.
9. Андреа Граціози. Советский голод и украинский Голодомор. – <http://www.strana-oz.ru/?numid=34&article=1406>.

Л. В. Фрей

ПОЛІТИКА РАДЯНСЬКОЇ ВЛАДИ ЩОДО ЗАМОЖНОГО СЕЛЯНСТВА УКРАЇНИ В ПЕРІОД КОЛЕКТИВІЗАЦІЇ (1929-1932 рр.)

Об'єктивне вивчення проблем, пов'язаних з репресіями в роки колективізації, враховуючи жорстоку цензуру радянського керівництва, довгий час було неможливим. Використання раніше засекречених документів сьогодні дозволяє переосмислити шляхи розвитку країни. Вагомим внеском у дослідження проблеми колективізації та розкуркулення стали праці С.В. Кульчицького, В.І. Марочка, Є.П. Шаталіної, В.М. Лазуренка, які вийшли друком у роки незалежності України [1]. Історики з нових позицій на матеріалі раніше недосліджених архівних джерел розглядають особливості механізму розкуркулення та здійснення депортацій розкуркулених селян. Політика насильницької колективізації вщент змінила умови праці селянства, його погляди, настрої, звички. Проведення розкуркулення не просто проходило на фоні колективізації, воно було одним із методів її прискорення. Найбільш драматичні наслідки мала політика „знищення куркульства як класу”, яка проводилась в кінці 1920-х рр., в ході якої нищились умови господарських відносин селянина до землі, закріпилась адміністративно-командна система управління, яка не могла не привести до занепаду сільського господарства.

Автор статті ставить за мету проаналізувати антиселянську політику тоталітарного режиму в Україні у 1929-1932 рр.

Соціально-економічні зміни, що відбувалися на селі під час проведення суцільної колективізації, зумовили руйнацію усталених аграрних відносин та небачене до того за масштабами усупільнення селянських господарств. В кінці 20-х – на початку 30-х рр. радянська держава на чолі з партійно-державним керівництвом вела справжню грабіжницьку політику по відношенню до селянина, адже вона щороку фактично експропріювала в нього настільки значну частину доходу та майна, що

1. Васюник І. Крок до власної історії / Васюник І. // Сучасність. “ 2008. “ №11.
2. Діброва С. Перелом: Науковий аналіз окремих сторінок колективізації, продовольчих труднощів і голоду у 1932-1933 рр. / Діброва С. // Наука і суспільство. “ 1989. “ №1.; Разумов В.А. „Раскрестьянивание” “ термин и содержание; временные рамки (1932-1930-е годы) / Разумов В.А. // Вопросы истории КПСС. “ 1989. “ №10.; Рибалка І.К. Сталінщина й розселяювання країни // УІЖ. “ 1989. “ №10.; №11.; Volodymyr Serhijchuk The 1932-1933 Holodomor in the Kuban: evidence of the of the Ukrainian Genocide / Volodymyr Serhijchuk // Holodomor Studies, 1, No. 2 (Summer-Autumn 2009).